

ПРАВОВИЙ НІГІЛІЗМ ЯК ЗАГРОЗА ДЕРЖАВНОГО СУВЕРЕНІТЕТУ

LEGAL NIHILISM AS A THREAT TO STATE SOVEREIGNTY

Рогач О.Я.,

*доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри міжнародного приватного права, правосуддя та адвокатури
Ужгородського національного університету*

У статті досліджуються питання правового нігілізму та зловживання правом, визначається взаємозв'язок нігілізму з природним правом, державним суверенітетом.

Ключові слова: нігілізм, правовий нігілізм, зловживання правом, суверенітет, свобода.

В статье исследуются вопросы правового нигилизма и злоупотребления правом, определяется взаимосвязь нигилизма с естественным правом, государственным суверенитетом.

Ключевые слова: нигилизм, правовой нигилизм, злоупотребление правом, суверенитет, свобода.

The problems of legal nihilism and abuse of the law is determined by the relationship nihilism of natural law, state sovereignty.

Key words: nihilism, law nihilism, abuse of the right, sovereignty, freedom.

Актуальність теми. В останні роки в наукових дослідженнях дослідники починають наполегливіше обговорювати тему взаємозв'язку безпеки суспільства, цілісності суверенітету держави з рівнем правової свідомості, культури суспільства. У зв'язку з цим набуває особливе значення вивчення проблеми правового нігілізму як загрози суверенітету.

Помилково думати, що правовий нігілізм характерний лише для маргінальних верств населення. На жаль, ним уражене все суспільство знизу доверху: політична еліта, інтелігенція, державні службовці та юристи-професіонали, народні обранці.

Розчарування у правових ідеалах, втрата віри в абсолютну цінність права, законність і справедливість, своєрідна установка на вихід з правового поля діяльності й прагнення протиставити ідеї права інші цінності неправового характеру [1, с. 66] є основними рисами правового нігілізму не лише громадян, а й державних мужів

Зловживання правом представниками державної влади набуває характеру правового невігластва і свавілля. Разом з тим людина воліє, щоб держава постійно й надійно захищала її від протиправних посягань, зловживань та недбальства з боку представників влади, ефективно забезпечувала відновлення порушених прав та свобод. Слабка правова захищеність особистості на тлі проголошуваних декларацій про це, нездатність держави та її органів забезпечити порядок, стабільність і спокій у суспільстві, відгородити людей не лише від злочинних зазіхань, але й від всевладної сваволі чиновників не може не породити негативного ставлення, зневаги до права, об'єктивно викликає відторгнення соціуму, роздратування, невдоволення, протест. Індивід перестає поважати й цінувати право, бачити в ньому реальний інструмент регулювання та захисту своїх прав та інтересів, тобто втрачається цінність права як соціального регулятора.

Люди починають використовувати норми права всупереч їх призначенню, ігноруючи свободи інших суб'єктів правовідносин, порушуючи загальноправові принципи правоздійснення: добросовісність, розумність, справедливість – і тим самим вчиняють не що інше як зловживання правом.

Небезпечність поширеності випадків зловживання правом полягає ще й у тому, що в соціумі панує стійкий стереотип переконання про «корисність» зловживання правом, оскільки держава, як було вказано вище, сама повсюдно зловживає правами. У цьому зв'язку дії індивіда ніби виступають як зворотна, морально виправдана, на його думку, реакція на нігілізм держави, у рамках якої індивід виправдовує себе можливістю подібної захисної реакції. Тобто спрацьовує принцип: «що дозволено іншим не заборонено, а, отже, і дозволено мені», який за своєю суттю є нігілістичним ставленням до права. Наслідком цього виступає поява, а потім і наростання тенденцій морального й правового нігілізму в усе більшій кількості зовні законослухняних громадян.

У широкому змісті нігілізм (від лат. nihil – ніщо) означає заперечення (невизнання як дійсної соціальної цінності) загальноприйнятих соціальних цінностей, ідеалів, принципів, моральних, правових, релігійних і т. п. норм культури, установленого правового та/або громадського порядку тощо. У абстрактному значенні, нігілізм – це заперечення, негативне ставлення до окремих складників суспільного життя. Уперше це поняття з'являється у працях німецького філософа, письменника Фрідріха Якоба, проте найбільш повний вияв отримало у творах Фрідріха Ніцше. «Що означає нігілізм? – запитує він і відповідає: «Те, що вищі цінності втрачають свою вартість, ... немає мети, немає відповіді на питання: «навіщо?»» [2, с. 9]. Нігілізм виникає там, де життя знецінюється, де загублена мета й нема відповіді на питання про сенс життя, сенс існування самого сві-

ту. Нігілізм – явище, пов’язане з переоцінкою вищих цінностей, саме тих цінностей, які тільки й наповнюють змістом всі соціальні дії й прагнення людей [3].

М. Хайдеггер, вважає, що нігілізм – це «не просто історичне явище серед інших явищ, не лише духовна течія разом з іншими – християнством, гуманізмом і просвітництвом – у межах європейської історії. Нігілізм, за своєю суттю, – основний рух в історії Західної Європи, який виявляє таку глибину, що його розгортання може мати наслідком лише світову катастрофу... Нігілізм – внутрішня логіка європейської історії, це наслідок розколу світу на «суще» й «цінне», відокремлення реальності від її змісту» [4, с. 164].

Нігілізм має багато облич, він може бути моральним, правовим, політичним, ідеологічним і т. д. залежно від того, які цінності заперечуються, про яку сферу знань і соціальної практики йдеться – культуру, науку, мистецтво, етику, політику, право.

Слід погодитися з багатьма науковцями, які вважають, що розвиток нігілізму українського зразка відбувався в межах ідеологічних процесів, що побутували на всій території Російської імперії, а пізніше – радянської держави. Як відзначав з цього приводу професор М.І. Козюбра, «головний вплив на стан українського суспільства... мав російський чинник. Більша частина України понад три століття перебувала у складі абсолютистської Російської імперії, тому наша країна існувала і розвивалася в умовах силоміць нав’язаної їй історично чужої для неї «євразійської» культури з притаманним останній утвердженням пріоритету державного начала над інтересами особи й формування культу держави («державна – це все, людина – ніщо»)» [5, с. 12]. Звідси і джерела правового нігілізму, про який писав відомий правник та філософ Б.О. Кістяківський у статті «В защиту права: интеллигенция и правосознание»: «...Російська інтелігенція ніколи не поважала права, ніколи не бачила в ньому цінності, із усіх культурних цінностей право знаходилося у неї в найбільшому загоні» [6, с. 40]. За таких умов, відповідно, як у російській, так і українській інтелігенції не могла складатися міцна правосвідомість. Тому і не дивно, що за духом та ментальністю таким близьким нам, українцям, є висловлювання російського революціонера О.І. Герцена: «Правова незабезпеченість, що споконвіку тяжіла над народом, була для нього свого роду школою. Кричуща несправедливість однієї половини його законів навчила його ненавидіти іншу; він підкоряється їм як силі. Повна нерівність перед судом убила в ньому всяку повагу до законності. Росіянин, якого б звання він не був, обходить або порушує закон усюди, де це можна зробити безкарно; абсолютно таким же чином чинить і уряд» [7, с. 231].

Ступінь, характер, інтенсивність нігілістичного ставлення до права можуть бути різними. У залежності від цього виділяють активні й пасивні форми прояву правового нігілізму. До активних можна віднести переважно дії, спрямовані на відторгнення правових приписів. Такими діями виступають правопорушення й злочини, свідоме невиконання зако-

нів й інших нормативних актів, вороже ставлення до будь-яких юридичних норм і приписів – насильство, екстремізм, тероризм, ксенофобія, релігійна й національна ворожнеча тощо. До пасивних – бездіяльність, що виявляється у зневазі до норм закону, втраті віри в потенційні й реальні можливості права, запереченні його як цінності, применшенні ролі цього інституту в суспільстві, у житті людей. Таку оцінку даного явища можна виразити терміном «скепсис», що у перекладі із грецького означає «критично-недовірливе ставлення до чогось, сумнів, розчарування або байдужність» [8].

З набуттям Україною незалежності суспільство отримало свободи (свободу слова, віросповідання тощо), про реалізацію яких за часів Радянського Союзу можна було лише мріяти. Однак, на жаль, до нових ідеалів повага в суспільстві ще не прищеплена. Більше того, культура здійснення прав залишається на низькому рівні. Пов’язано це з багатьма факторами, але в першу чергу – з низьким рівнем правової свідомості та правової культури громадян. Ще гірша ситуація з виконанням обов’язків. Суб’єкти права у більшості випадків забувають про них, відверто ігнорують їх. Актуально у цій ситуації звучать слова російського релігійного і політичного філософа М.О. Бердяєва, що «... людина не відчуває нерозривності зв’язку між правами й обов’язками, у неї затемнене й усвідомлення прав, і усвідомлення обов’язків, вона потопає у безвідповідальному колективізмі» [9, с. 96]. Як не сумно, вислів «правий той, хто має більше прав» став вихідним принципом правоздійснення, що ще раз доводить: рівень правової самосвідомості в нашій країні поки що низький, як і рівень політико-правової культури.

Як писав видатний російський християнський філософ, письменник і публіцист І.О. Ільїн, «людині, як істоті духовній, неможливо жити на землі поза правом» [8]. Руйнівний вплив правового нігілізму залежить від багатьох факторів, однак, на наше переконання, він пов’язаний з рівнем морально-вольових якостей особистості. Чим сильніша воля, тим легше протистояти, не піддаватися нігілістичним відхиленням. І навпаки: чим безвольніша людина, тим більша ймовірність «занедужати» на нігілізм.

Отже, правовий нігілізм з впевненістю можна вважати деструктивною рисою особистості, що призводить до деформації її свідомості. Заперечення загальнообов’язкових правил поведінки, їх грубе порушення призводить до регресу особистості у морально-правовому плані, до руйнації тих позитивних правових установок, які були набуті протягом життя. Саме такі негативні тенденції разом з іншими факторами стали однією з причин підтримки населенням Сходу та Півдня України військ агресора та терористичних угруповань ДНР та ЛНР, що, в свою чергу, обумовлює загрозу державному суверенітету України.

Суть правового нігілізму полягає в тому, що у результаті переплетіння об’єктивних (неефективна та недієва правова ідеологія, недотримання принципів права, недосконале та суперечливе законодавство,

нездатність держави забезпечити основоположні права та свободи людини, корумпованість влади та державних інституцій, відсутність ефективного механізму реалізації законодавства, низька якість судочинства тощо) та суб'єктивних чинників (низький рівень правосвідомості, відсутність правової культури, деформація ціннісних орієнтацій суб'єкта тощо) особа та/або певна соціальна група свідомо негативно ставиться до права, не сприймає його як регулятор суспільних відносин, не дотримується або ж вибірково дотримується його норм.

Для з'ясування суті правового нігілізму ми повинні дати відповідь ще на одне питання: чи слід вважати правовим нігілізмом та загрозою державного суверенітету ситуацію, коли люди не погоджуються з діючою владою, яка, на їх думку, порушує права та свободи, основи демократії, принижує людську гідність? Такі дії влади породжують протестні настрої у суспільстві й за наявності певних чинників зумовлюють навіть революції. До речі, в історичному аспекті всіх революційних демократів ХІХ–ХХ ст., що різко критикували існуючі на той час порядки й закликали до заміни їх більш справедливими, вважають нігілістами.

Узурпація влади спричиняє деформацію соціально-політичного статусу особистості, що призводить до відповідної реакції індивіда. Вона може виражатися як у соціальному конформізмі, так і в активному протистоянні політичному режиму. У нашій державі така ситуація спостерігалася у листопаді–грудні 2004 р., грудні 2013 р. Ці події дістали назв Помаранчевої революції, Революції гідності та свободи. Громадянський протест вилився у масові акції населення, збройні протистояння населення з діючою владою. Якщо розглядати дані події не у системному зв'язку, можна констатувати, що у багатьох діях прибічників Помаранчевої революції та Революції гідності виявлялися ознаки «правового нігілізму». Якщо так, то з огляду на наш висновок, що правовий нігілізм

є негативним соціально-правовим феноменом, ми повинні були б заперечити позитивні здобутки 2004, 2013–2014 рр. та засудити волелюбне прагнення народу до відновлення справедливості, законності, його право на повалення неугодного режиму і тим самим заперечити його природне право на свободу.

Однак це не так. Погоджуємося з думкою польського філософа права Леха Моравського, що громадянин не може бути перетворений на бездумного виконавця будь-яких наказів державної влади, оскільки обов'язок підпорядкування щодо права має також свої межі [10]. Тією межею є свобода. Як вірно відзначив А. Гальчинський: «Розвиток особи є мірилом загальнонаціонального прогресу, його основним критерієм. У свою чергу, синтезуючим показником цієї міри є свобода, яку суспільство здатне надати особі» [11, с. 54]. Тому далеко не всіх, хто що-небудь заперечує, не визнає, формально зловживає правом, можна вважати нігілістами. Діалектичне, прогресивне, об'єктивно зумовлене потребами суспільного розвитку заперечення застарілих догм (норм, знань, старих порядків тощо), боротьба проти антинародних режимів, свавілля диктаторів, пограння демократії, моралі, прав і свобод людини ніяк не може бути сприйняте як та або інша форма прояву нігілізму, тому що відповідає об'єктивним, прогресивним потребам (інтересам) особистості, держави й суспільства.

Висновки. Отже, коли нігілізм у будь-яких його проявах зливається із природним (об'єктивним) запереченням старого, віджилого, він перестає бути нігілізмом та не становить жодної небезпеки для суверенітету держави. Навпаки, така трансформація суспільно-правової свідомості, ціннісно-нормативних комплексів є свідченням формування позитивних правових цінностей, які складуть ідеологічне ядро правового порядку, стануть основою відродження суспільства та його безпеки, ключовою ланкою у взаємовідносинах держави та її громадян.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Вопленко Н.Н. Правосознание юриста и проблема его деформации / Н.Н. Вопленко // Вопросы теории государства и права : межвузовский сборник научных трудов. – Саратов : СГАП, 2001. – Вып. 3. – С. 59–71.
2. Ницше Ф. Воля к власти: Опыт переоценки ценностей : Незавершенный трактат = Wille zur macht : Versuch einer umwertung aller werte / Ф. Ницше ; в реконструкции Э. Ферстер-Ницше и П. Гаста ; сост. и общ. ред. В. Миронов ; пер. с нем. Е. Герцык и др. – М. : Культурная революция, 2005. – 880 с.
3. Гулина О.Р. Феномен нигилизма в правосознании русского народа / О.Р. Гулина // Электронный журнал «Полемика». – 2007. – Вып. 10 [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.irex.ru/press/pub/polemika/10/>.
4. Хайдеггер М. Время и бытие / М. Хайдеггер. – М. : Республика, 1993. – 447 с.
5. Козюбра М., Лисенко О. Євразійська або слов'янська правова сім'я: реальність чи міф / М. Козюбра, О. Лисенко // Українське право. – 2003. – № 1. – С. 7–16.
6. Кистяковский Б. В защиту права: интеллигенция и правосознание / Б. Кистяковский // Новое время. – 1990. – № 20. – С. 38–44.
7. Герцен А.И. Собрание сочинений. Т. 7 / А.И. Герцен – М. : Академия Наук СССР, 1956. – 468 с.
8. Ильин И.А. О сущности правосознания / И.А. Ильин. – Москва, 1993. – 244 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philosophy.ru/library/il/02/01.html>.
9. Бердяев Н.А. Души русской революции / Н.А. Бердяев // Из глубины: Сборник статей о русской революции. – М., 1989. – С. 45–82.
10. Мережко О. Природне право і помаранчева революція / О. Мережко [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://grom-bezpeka.pp.ua/publ/4-1-0-69>.
11. Гальчинський А.С. Помаранчева революція і Нова влада / А.С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2005. – 368 с.